

ШПАГА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ. РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА ОЛЕКСАНДРА ДМИТРОВИЧА БАЛАШОВА В КОЛЕКЦІЇ НМІУ

У НМІУ, у фондовій групі “Зброя”, зберігається шпага (З – 1366), передана 21 грудня 1962 р. в Державний історичний музей гвардії генерал-майором Іваном Антоновичем Вовченком¹. Під час Великої Вітчизняної війни І.А. Вовченко (1905–1976) командував гвардійським танковим корпусом на Ленінградському, Волгоградському, Брянському, Західному, 1-му Українському та 2-му Білоруському фронтах². Влітку 1944 р. цей корпус брав участь у розгромі німецької групи армій “Центр” у Білорусі³, де серед майна німецького штабу радянські розвідники і виявили зазначену шпагу. Сам І.А. Вовченко вважав, що ця зброя належала О.В. Суворову. Проте завідуючий відділом феодалізму Державного історичного музею УРСР В.О. Сидоренко (який виконав атрибуцію цієї шпаги) з’ясував, що її власником був російський державний діяч Олександр Дмитрович Балашов (1770–1837)⁴, що народився у Москві у родині сенатора. Освіту він здобув у Пажеському корпусі, військову службу почав у 1791 р. поручником лейб-гвардії Ізмайлівського полку, з 1795 р. служив у Астраханському гренадерського полку, з 1797 р. керував формуванням Казанського гарнізонного полку, який очолив наступного року. У 1799 р. О.Д. Балашов у чині генерал-майора став комендантом Омської фортеці, однак через кілька місяців був відправлений у відставку через конфлікт з генерал-губернатором (рис. 1).

У 1800 р. О.Д. Балашов повернувся на службу як військовий губернатор Реве-

Рис. 1. О.Д. Балашов.

ля (суч. Таллінн) і шеф гарнізонного Ревельського полку, з 1804 р. був обер-поліцмейстером Москви, а з 1808 р. – обер-поліцмейстером Санкт-Петербурга. Тоді О.Д. Балашов став довіреною особою імператора Олександра І. У 1809 р. О.Д. Балашова призначено санкт-петербурзьким військовим губернатором у чині генерал-ад'ютанта. Після запровадження у 1810 р. Державної ради О.Д. Балашов ввійшов до її складу і того ж року став першим в історії Російської імперії міністром поліції. У 1812 р., напередодні війни з наполеонівською Францією, О.Д. Балашов склав з себе усі повноваження і разом з Олександром І виїхав до російських кордонів, де очікувалось вороже вторгнення.

Коли у липні 1812 р. армія Наполеона І перейшла Німан, Олександр І відправив О.Д. Балашова до французької військової ставки у Вільні з мирними пропозиціями. Подробиці зустрічі з французьким імператором О.Д. Балашов виклав у мемуарах, використаних Львом Толстим при написанні сцени російсько-французьких перемовин влітку 1812 р. у романі “Війна і мир”.

Прибувши у січні 1813 р. до російської армії, О.Д. Балашов взяв участь у переправі через Німан, супроводжував Олександра І у битвах при Лютцені, Бауцені, під Дрезденом і Кульмом. У вересні 1813 р. О.Д. Балашов відбув до Лондона для вручення принцу-регенту російських орденів, а у грудні того ж року приєднався до діючої армії у Фрейбурзі, у січні 1814 р. взявши участь у битві при Бріені.

У лютому 1814 р. О.Д. Балашов відбув до неаполітанського короля Йоакима Мюрата для підписання з ним мирної угоди.

Після поразки наполеонівської Франції Росія була зацікавлена у залученні на свій бік більшої кількості союзників з числа європейських монархів. У 1816 р. О.Д. Балашов виїхав з дипломатичною місією спочатку до Вюртемберга, потім – до столиці Великого герцогства Баденського, міста Карлсруе.

Повернувшись у 1818 р. в Росію, О.Д. Балашов наприкінці 1819 р. вдруге очолив Міністерство поліції, а через кілька місяців став генерал-губернатором об'єднаних Воронежської, Рязанської, Орловської, Тамбовської і Тульської губерній.

У грудні 1823 р. О.Д. Балашов одержав військове звання генерала від інфантерії (піхоти), лишився членом Державної ради. З 1830 р. був сенатором, з 1832 р. – членом Військової ради імператора Миколи І⁵.

У 1833 р. О.Д. Балашов придбав великий будинок у Санкт-Петербурзі на набережній Василівського острова⁶. Проте вже у 1834 р., через погіршення стану здоров'я, він, вийшовши у відставку, переїхав до свого маєтку – села Покровське Шліссельбурзького повіту (зараз – с. Шапки Тосненського р-ну Ленінградської обл.), де у 1837 р. помер і був похований біля місцевої сільської церкви⁷.

На початку ХХ ст. нащадки О.Д. Балашова – онук Микола Петрович (1840–1931) та правнук Петро Миколайович (1871 – після 1939), були одними з найбагатших людей Російської імперії. Їм належали кілька уральських металургійних заводів та рудників, золоті копальні, солевидобувні підприємства на озері Сиваш у Таврійській губернії та майже 360 тис. десятин землі у різних регіонах Російської імперії, зокрема, 55 тис. у Київській та Подільській губерніях. Продавши у 1884 р. родинну садибу у с. Покровське, батько та син Балашови зосередились на впорядкуванні трьох маєтків, придбаних у другій половині 1860-х рр. Їх центрами були селища Шпиків, Комаргород та Рахни Лісові, що за сучасним територіально-адміністративним поділом перебувають на території Тульчинського, Томашпільського та Шаргородського районів Вінницької обл.⁸.

Микола Балашов перебудував два палаци, споруджені наприкінці ХVІІІ ст. польськими поміщиками Свейковськими та Домбровськими у Шпикові та Рахнах Лісових. Він також відновив діяльність Шпиківського цукрового заводу, заснованого у 1844 р. Особливу увагу М. Балашов приділив садибі у Рахнах Лісових, де було створене штучне озеро, насипані “альпійські” гірки, споруджено оранжерею, розбито парк⁹.

Рахнівський маєток спеціалізувався на вирощуванні садових та ягідних культур, які зі станції Рахни швидко доставлялись залізницею до Києва, Одеси та Варшави. Для зберігання цієї делікатної сільськогосподарської продукції за проектом архітектора Владислава Городецького у маєтку було споруджено “зразковий холодильник” (льодовню)¹⁰.

Петро Балашов після виходу у 1903 р. у відставку переїхав до Комаргорода, де взяв активну участь у громадській діяльності. Він був обраний предводителем дворянства Брацлавського повіту, у 1907 р. та 1913 р. – депутатом від Подільської губернії до Державної Думи третього та четвертого скликань. З 1910 р. Петро Балашов очолював одну з думських фракцій, провід-

ну роль у якій грали представники Південно-Західного краю – Всеросійський національний союз, що з часом перетворився на партію¹¹. Не виключено, що саме Петро Балашов, цей переконаний російський патріот і націоналіст, міг привезти в Україну найдорожчі родинні реліквії, зокрема, шпагу прадіда О.Д. Балашова.

Вціліла забудова колишніх маєтків Балашових включена до реєстру об'єктів української культурної спадщини¹². Зокрема – будинок Петра Балашова у Комаргороді, споруджений у модних формах швейцарського “шале”, можливо, за проектом одного з петербурзьких архітекторів¹³. Кілька будівель зведені за проектами архітектора Владислава Городецького: будинок управляючого Шпиківським маєтком та приміщення місцевого цукрового заводу, палацова каплиця у селі Рахни-Лісові¹⁴.

Після еміграції з Росії батька і сина Балашових у жовтні 1917 р. їхні маєтки були націоналізовані радянською владою. У 1918–1919 р. у них побували російські і австро-угорські солдати, що поверталися з фронтів, петлюрівські та денікінські війська¹⁵.

Ми припускаємо, що шпага Балашова дивом уціліла під час буремних революційних подій та громадянської війни і, разом з іншими “реквізованими” з маєтків речами, потрапила до місцевого музею, гадаю, Тульчинського краєзнавчого, з якого шпага зникла у 1941–1944 р., коли Вінниччина була окупована німецькими військовими частинами. Останній власник цієї шпаги, І.А. Вовченко, пов'язував її з іменем О.В. Суворова. Адже саме у Тульчині у 1796–1797 р. жив О.В. Суворов, наглядаючи за спорудженнями там військових укріплень. Можливо, “легенда про шпагу Суворова” народилась ще в 1920–1930-х рр. у музеї, де вона зберігалась з неправильною атрибуцією. Крім того, саме Тульчинський краєзнавчий музей є найближчим до колишніх маєтків Балашових.

Шпага Балашова виготовлена як російська піхотна шпага (палаш) уніфікованого взірця 1798 р., запровадженого на початку XIX ст. для офіцерів та генералів; у 1826 р. замінена шаблею і з того часу носилась “поза строем” за винятком генерал-ад'ютантів¹⁶.

Такий тип шпаги з подвійною овальною гардою з бічною дужкою не був суто російським: з середини XVII ст. він побутував у Англії, Франції, Німеччині, скандинавських країнах і використовувався як піхотою, так і кавалерією (рис. 2).

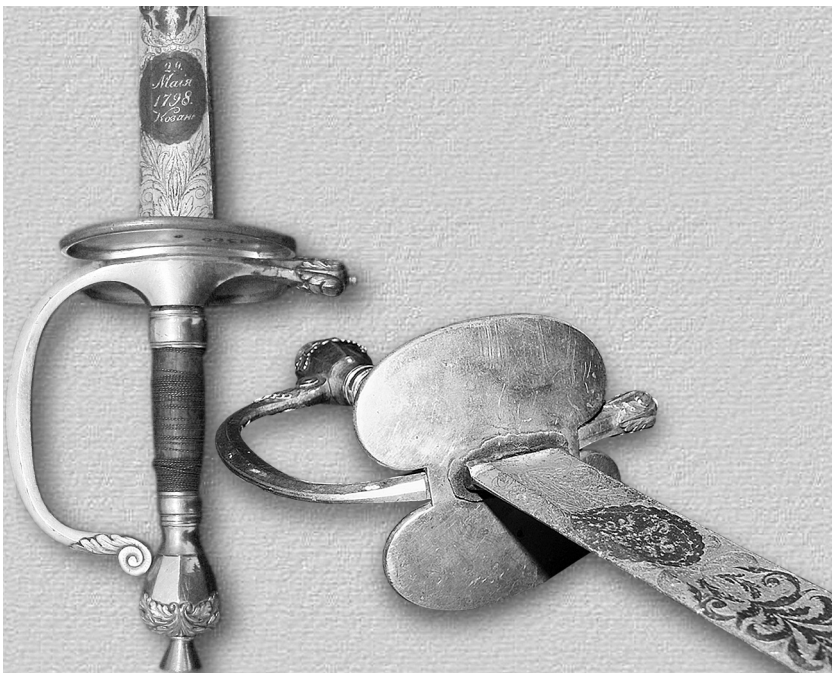

Рис. 2. Гарда.

У Російській імперії з 1798 р. подібна гарда була залишена лише для піхотних шпаг, а кавалерійські шпаги мали гарду серцеподібною форми¹⁷.

Для О.Д. Балашова, який пішов у відставку у 1834 р. у чині генерал-ад'ютанта з правом подальшого носіння мундиру, т. зв. “камзольна” або “придворна” шпага з пам'ятними написами могла служити як нагадуванням про службу, так і доповненням до військового костюму. Проте вірогідніше, що така декорована зброя служила деталлю інтер'єру. Якби “шпага Балашова” носилась у піхвах, то зображення і написи на її поверхні не були б видимі. Більш доречним було б розміщення такої зброї на настінному килимі або спеціальній підставці.

Шпага О.Д. Балашова є взірцем іменної меморіальної зброї. На її декорованому травленим орнаментом клинку зображено родинний герб та монограму власника, зазначено назви понад 30-ти європейських міст, з якими були пов'язані найбільш видатні події життя О.Д. Балашова.

Загальна довжина – 95 см, довжина клинка – 81 см. Піхви не збереглися; можливо, вони взагалі не передбачались, якщо припустити, що ця шпага виконувала суто декоративну функцію. Клинок сталевий, кутий, прямий, однолезовий (на кінці дволезовий), середньої ширини (бл. 5–3 см), з широким долом на кожній стороні.

Декор шпаги виконано в “ампірному” стилі чорнінням, гравіруванням та позолотою. Крім російськомовних написів, зображення герба та вензеля, на клинку розміщено лаврові та пальмові гілки, дубове віття, стилізовані рослинні орнаменти та композиції з предметів озброєння: перехрещені гарматні лафети, списи з вимпелами, барабан, шабля, шпага (рис. 3).

Рис. 3. Фрагменти декору.

Угорі правої сторони клинка у круглому медальйоні, обрамленому вінком, позолотою виконано напис у три рядки: “26 / сентибря / 1787”. Це – дата закінчення О.Д. Балашовим навчання у Пажеському корпусі.

Ближче до середини клинка зображені два схрещені знамена, оточені списом, рушницею з багнетом, сокирою. На тлі знамен розміщено назви дев'яти російських міст: “Омскъ / Ревель /

Москва / С.Петербургъ // Рязань / Тула / Орель / Воронежъ / Тамбовъ” (рис. 4).

Посередині клинкової смуги під геральдичною князівською короною з п'ятьма зубцями зображено вензель – переплетені латинські літери “А. В.” (“Александр Балашов”).

Поблизу вістря поперек клинка один над одним розміщено назви семи європейських міст: “Леіпцигъ / Франкфорт / Гаага / Бриссель / Штутгард / Карлсруе / Веймар”.

Ліва сторона клинка за схемою розташування малюнків та написів ідентична правій. Угорі у медальйоні виконано напис у три рядки: “29 маія / 1798. / Казань” (дата і місце одержання О.Д. Балашовим чину полковника).

Ближче до середини клинка зображені схрещені знамена, обрамлені мілітарними символами. На їхньому тлі зазначені назви восьми західноєвропейських міст: “Люцен, Бауцен, Дрезден, Кульм // Брієнь / Фієрезолі / Борго / С^т Донино / Пиаченза”.

Посередині смуги клинка зображено герб О.Д. Балашова.

Біля леза поперек клинка зазначені назви семи міст: “Вильна / Лондонъ / Вієна / Парижъ / Неапль / Берлинъ / Прага”.

На обуху клинка, біля п'яти, гравіровано напис “Svalling”, зображено позолочену лаврову гілку і хвилястий рослинний орнамент.

Позолочений латунний ефес складається з руків'я і гарди. Дерев'яне руків'я обплетене латунним дротом. Кінець хвостовика клинка завершується деталлю, що скріплює конструкцію ефеса – великою металевою голівкою у формі вази, прикрашеної рельєфним листям аканта. Такі ж орнаментальні листочки прикрашають і ефесну дужку.

Гарда складається з дводольної овальної чашки і поперечної хрестовини, що плавно переходить у бічну дужку, з'єднану з голівкою.

Рис. 4. Один з написів.

У центрі правої площини клинка зображено герб, опис якого вміщено у другому томі гербовника російських дворянських родів, укладеному у 1798 р. Герб має вигляд геральдичного щита, поділеного на два вертикальних поля. Праворуч, на чорному тлі, зображені три срібні п'ятикутні зірки та золоте стропило з трьома палаючими гранатами. Ліву частину щита складають два герби, розміщені один над одним. Угорі, у срібному полі, – рука у зеленому рукаві з червоним обшлагом тримає фузейний штик. Унизу, у червоному полі, між трьома срібними кулями зображена людська нога у срібному взутті.

Щит завершується дворянським шоломом з гренадерською шапкою, увінчаними срібними і червоними страусовими перами та двома орлиними крилами, кожне – з трьома срібними зірками. Девіз герба зазначений унизу на стрічці: “За верность и ревность”¹⁸.

Права частина цього герба є уніфікованим гербом, розробленим російською Геральдичною конторою для понад трьох сотень гренадерів лейб-гвардійської роти Преображенського полку, що 25 листопада 1741 р. взяли участь у палацовому перевороті, який привів на російський престол імператрицю Єлизавету Петрівну. За її наказом від 26 листопада 1741 р. зазначену гренадерську роту було виділено в окреме військове формування – “лейб-компанію”, а 31 грудня 1741 р. “лейб-компанійці” отримали герби, спадкове дворянство, земельні маєтності та підвищення по службі. Наприклад, рядові були прирівняні до поручників¹⁹.

Серед нагороджених був і рядовий Кузьма Балашов, що перебував на військовій службі з 1709 р., а у гвардії – з 1727 р. Він одержав у власність 29 кріпосних селян²⁰. Як зазначає російський дослідник Є. Анісімов, Преображенський полк комплектувався переважно вихідцями з селян, посадських людей, різночинців і навіть холопів; дворянами були лише офіцери²¹.

Про Кузьму Балашова відомо, що він походив з “монастирських слуг” Вологодського повіту, був неграмотним, помер у 1752 р., залишивши єдиного сина Михайла²².

Оскільки Д.О. Балашов не був прямим нащадком Кузьми Балашова, не зовсім зрозуміло, чому він користувався його “лейб-компанійським” гербом²³. Можна лише припустити, що або Кузьма Балашов мав інших синів (крім вищевказаного Михайла), або О.Д. Балашов просто “привласнив” герб “тезки”,

що для нього, як впливового сановника, було б не важко. Крім того, наприкінці XVIII ст., коли вже нікого з “лейб-компанійців” не лишилось серед живих, навряд чи хто пам’ятав справжнє тлумачення гербу Балашових.

Родовід О.Д. Балашова є досить туманним і навіть у XIX ст. не було точно відомо, хто були його предки. Енциклопедичний словник Ф.-А. Брокгауза та І.А. Ефрона повідомляє, що “Балашовы – род русских дворян, не встречаемый ни в боярских, ни в Бархатной книгах, но проложивший себе путь к известности службой его представителей уже в XVII в. Известен воевода конца XVII – начала XVIII в. Иван Иванович Балашов. Сын его, Дмитрий Иванович ... с 1736 г. воспитывался в Шляхетном кадетском корпусе. Сын его, Александр Дмитриевич ... Род Балашовых существует и ныне. Козьма Балашов, лейб-кампанец, получивший дворянство при воцарении Елисаветы Петровны, если одного рода с министром полиции, то другой ветви”²⁴.

Отже, якщо відкинути легенди про напівміфічних воевод XVII ст., достовірними виглядають лише відомості про батька О.Д. Балашова, Дмитра Івановича (1726–1790) – російського сенатора (з 1786 р.) і таємного радника (цивільний чин, згідно “Табелі про ранги” відповідає званню генерал-лейтенанта). Проте невідомо, чи походив він зі шляхетної родини, оскільки до Шляхетного кадетського корпусу зараховували не лише юнаків зі збіднілих дворянських родин, а й синів солдатів, які загинули чи були поранені на війні. Посада члена Сенату (роль якого за часів правління Катерини II як законодавчого органу практично була зведена нанівець), певно, означала, що Дмитро Балашов був дворянином.

На шпазі О.Д. Балашова, над його особистим вензелем, зображена князівська корона. Російський титул “князь” відповідає західноєвропейському титулу “герцог” або “граф”. З XVIII ст. князівський титул перестав бути спадковим: російські монархи надавали його на свій розсуд, часто фаворитам, як Петро I – О. Меншикову. І хоча О.Д. Балашов стверджував, що є князем з прадіда, проте не міг цього підтвердити за браком відповідних документів, що начебто згоріли у пожежі. Цей факт викликав зрозумілий скепсис у його сучасників, що знали О.Д. Балашова як “вихідця з небагатих саратовських дворян, що возвеличився при Олександрі I”²⁵.

Гравірований на шпазі герб дещо відрізняється від гербу Кузьми Балашова: відсутня гренадерська шапка з орлиними

крилами, а щит по боках і внизу прикрашений зображеннями восьми хрестів на стрічках – нагород О.Д. Балашова: російських орденів свв. Володимира, Олександра Невського, Анни та Георгія, прусського ордена Червоного Орла, баварського військового ордена Максиміліана Йосипа, баденських орденів Вірності та Церінгського лева (рис. 5).

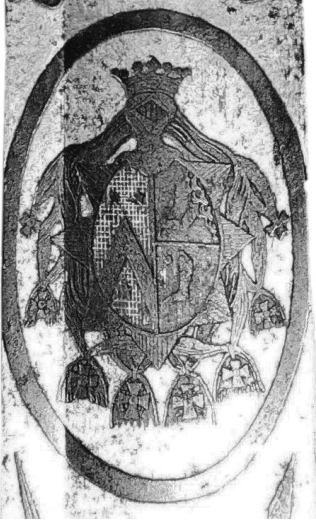

Рис. 5. Зображення герба.

Саме з цими нагородами генерал-ад'ютанта О.Д. Балашова представлено на портреті роботи англійського живописця Дж. Доу з Військової галереї Зимового палацу Державного Ермітажу у Санкт-Петербурзі²⁶.

Схоже на те, що завдяки своїм зв'язкам при імператорському дворі і вигідному шлюбу з однією з найбагатших наречених Росії – О.П. Бекетовою – О.Д. Балашов забезпечив заможне життя собі та своїм нащадкам.

Шпага, яка, гадаю, належала російському державному діячу князю (графу) Олександровичу Дмитровичу Балашову, становить інтерес не лише як витвір мистецтва майстрів-

зброярів і художників-граверів, а й як історична реліквія. У ній через призму долі однієї людини відобразилась епоха Олександра I, передусім участь Російської імперії у війні з наполеонівською Францією, у якій О.Д. Балашов брав участь як офіцер і дипломат.

Назви російських та західноєвропейських міст, зазначені на обох сторонах клинка, складають чотири групи. Ми вважаємо, що вони відображають найбільш важливі віхи біографії О.Д. Балашова і пов'язані переважно з подіями Вітчизняної війни 1812 р. і Закордонних походів російської армії 1813–1815 р.

Ліва сторона. Перша групу топонімів (“Участь у Закордонних походах російської армії 1813–1814 р.”) розміщено на тлі схрещених прапорів двома вертикальними колонками: “Люцен / Бауцен / Дрезден / Кульм // Брієнь / Фієрезолі / Борго / Ст Донино / Пиаченза”. Ми вважаємо, що ці назви населених

пунктів пов'язані з битвами, у яких О.Д. Балашов брав участь, супроводжуючи імператора Олександра І. До цієї групи належать і назви кількох італійських міст, що мають відношення до дипломатичної місії О.Д. Балашова до неаполітанського короля Йоахима Мюрата.

Другу групу топонімів (“Дипломатичні місії 1812 – 1814 р., зокрема зустрічі з монархами європейських держав”) розміщено на лівій стороні біля лева клинка “стовпчиком”: “Вільна / Лондонъ / Вієна / Парижъ / Неаплъ / Берлинъ / Прага”.

Третя група топонімів (“Посади, які займав О.Д. Балашов у 1799–1819 р.”) зазначена на правій стороні на тлі схрещених прапорів двома вертикальними колонками: “Омскъ / Ревель / Москва / С.Петербургъ // Рязань / Тула / Орель / Воронежъ / Тамбовъ”.

Четверту групу топонімів (“Дипломатичні місії 1813–1817 р.”) художник, що виконував ескіз декору “шаблі Балашова”, розмістив на правій стороні біля вістря клинка “стовпчиком”: “Леіпцигъ / Франкфорт / Гаага / Бриссель / Штутгард / Карлсруе / Веймар”.

Розглянемо кожну з цих груп топонімів.

Участь у Закордонних походах російської армії 1813–1814 р. Напис “Люцен / Бауцен / Дрезден / Кульм // Брієнь / Фієрезолі / Борго / С²Донино / Пиаченза”.

Поблизу міста *Люцен*, розташованого неподалік Лейпціга, 19–20 квітня (1–2 травня за ст. ст.) 1813 р. відбулась битва між армією Наполеона та російсько-пруськими військами²⁷. Під *Бауценом* неподалік Дрездена 8–9 (20–21) травня 1813 р. армія Наполеона завдала поразки російсько-пруським військам²⁸. Під *Дрезденом* 14–15 (26–27) серпня 1813 г. відбулась битва між Наполеоном та російсько-прусько-австрійською союзною армією²⁹. Поблизу *Кульма* (зараз – м. Хлумец у Чехії) 17–18 (29–30) серпня 1813 р. відбулась битва між російсько-прусько-австрійською союзною армією та французьким корпусом генерала Д. Вандамма³⁰. Під *Брієнном-ле-Шато* неподалік Труа у Франції 17 (29) січня 1814 р. відбулась битва між військами Наполеона і російською піхотою³¹.

Наступні топоніми пов'язані з дипломатичною місією О.Д. Балашова у лютому – березні 1814 р. у Неаполітанському королівстві, з яким Росія прагнула підписати мирну угоду. У січні 1814 р. неаполітанський король Йоахим Мюрат вступив у

союз з Австрією, спрямований проти італійського короля Євгенія Богарне. Після цього австрійські та неаполітанські війська зайняли Рим, область Тоскану та Флоренцію.

Фієзоль – місто поблизу Флоренції. Під *Пьяченцею* – містом у регіоні Емілія-Романья, 19 лютого (3 березня) 1814 р. відбулась битва між австрійсько-неаполітанською армією і французами³². Біля міста *Борго-Сан-Доніно* (з 1927 р. – Фіденца), розташованого неподалік Парми, 29 березня (10 квітня) 1814 р відбулась битва між військами Й. Мюрата та французами³³.

Дипломатичні місії 1812–1814 р., зокрема зустрічі з монархами європейських держав. Напис “Вільна / Лондонъ / Вієна / Парижъ / Неапль / Берлинъ / Прага”.

У *Вільно* 13 (25) червня 1812 р. О.Д. Балашов вів мирні переговори з Наполеоном, що не мали успіху. За спогадами О.Д. Балашова, на запитання Наполеона про найкоротший шлях на Москву, він відповів, що один з них веде через Полтаву, нагадуючи про поразку шведського короля Карла XII у 1709 р. У *Берліні* в лютому 1813 р. перебувала ставка Олександра I. До *Праги* 12 липня 1813 р. на переговори з французькими дипломатами прибули російський, прусський та австрійський посланці. Через зволікання з підписанням миру з боку Франції, Австрія 10 серпня оголосила їй війну. На початку вересня 1813 р. О.Д. Балашов відбув до *Лондона* для вручення принцу-регенту російських орденів у відповідь на нагородження Олександра I британським орденом Підв'язки.

28 лютого 1814 р. О.Д. Балашов прибув до *Неаполя* як російський посол до неаполітанського короля Йоакима Мюрата для підписання з ним союзної угоди. 18 березня 1814 р. *Париж* капітулював і 18 травня 1814 р. було укладено 1-й Паризький мир між Францією та країнами-переможницями У вересні 1813 – червні 1814 р. у *Відні* відбувся конгрес, який підсумував повоєнний європейський політичний устрій.

Посади, які займав О.Д. Балашов у 1799–1819 р. у Російській імперії. Напис “Омскъ / Ревель / Москва / С. Петербургъ // Рязань / Тула / Орель / Воронежъ / Тамбовъ”.

Омськ – комендант Омської фортеці (1799); *Ревель* – Ревельський військовий губернатор (1800); *Москва* – московський обер-поліцмейстер (1804); *Санкт-Петербург* – петербурзький обер-поліцмейстер (1808); *Воронеж, Орел, Рязань, Тамбов,*

Тула – генерал-губернатор округу у складі Воронежської, Орловської, Рязанської, Тамбовської і Тульської губерній (1819).

Дипломатичні місії (1813–1817 р.) Напис “*Лейпцигъ / Франкфорт / Гаага / Бриссель / Штутгард / Карлсруе / Веймар*”.

Поблизу *Лейпцига* 4–7 (16–19) жовтня 1813 р. відбулася “Битва народів”, у якій Наполеон зазнав поразки від російсько-австрійсько-пруської армії³⁴. У *Франкфурті-на-Майні* у листопаді 1813 р. знаходилась Головна армійська квартира Олександра I, ставки пруського короля і австрійського імператора. Назви двох наступних міст – *Гаага* та *Брюссель* (голландських королівських резиденцій), пов’язані з російсько-нідерландськими дипломатичними стосунками. У листопаді 1813 – січні 1814 р. Голландія була звільнена російською армією (Брюссель – 18 червня 1815 р.) і за рішенням Віденського конгресу 1815 р. проголошена самостійною державою на чолі з королем Вільгельмом (Віллемом) I. У 1816 р. сестра Олександра I, Анна Павлівна, стала дружиною нідерландського принца³⁵ – майбутнього короля Віллема (Вільгельма) II, у 1815 р. нагородженого російським орденом св. Георгія за участь у битві під Ватерлоо³⁶. Не виключено, що цю нагороду принцу вручив від імені імператора дипломат О.Д. Балашов, якій також міг вести перемовини про його одруження з російською принцесою. Місто *Веймар* з 1809 р. було столицею Герцогства Саксен-Веймар-Ейзенахського, очільник якого, герцог Карл-Август, у березні 1813 р. приєднався до російсько-пруського військового союзу. О.Д. Балашову (який, імовірно, вів перемовини з герцогом) не довелося довго вмовляти герцога, адже Карл-Август не лише скорився перед зовнішніми обставинами (наближенням російської армії до кордонів його володінь), а й перебував у родинних стосунках з російським імператором. Син Карла-Августа був одружений з сестрою Олександра I, Марією Павлівною. З березня 1813 р. герцог Саксен-Веймарський у чині генерала від кавалерії перебував у російській армії, взяв участь у битвах під Лютценом, Бауценом, Дрезденом, Кульмом, Лейпцигом, Бріенном та військовій кампанії 1815 р., був відзначений російськими нагородами³⁷. У столиці королівства Вюртенберг, *Штудгарті*, під час Віденського конгресу перебував російський імператор Олександр I. На початку 1817 р. туди з дипломатичним дорученням відбув О.Д. Балашов, звідки поїхав до столиці Великого герцогства Баден – міста *Карлсруе*.

На обусі, під руків'ям – гравіроване слово “Svalling”, яке, хоч і не є зброярським клеймом у його “класичному розумінні”, проте на нашу думку, означає прізвище майстра – виробника клинка або й шпаги в цілому (рис. 6). Нам пощас-

Рис. 6. Клеймо.

тило виявити інформацію про кілька взірців російської холодної зброї першої третини XIX ст. з клеймом “Svalling” (зокрема, шаблі з Державного історичного музею в Москві³⁸). Дослідник Олександр Кулинський вважає це клеймо приналежним “предположительно ... петербургскому мастеру металлических изделий ..., работавшему в 1820–1830-х гг.”³⁹. Окремі російські зброєзнавці припускають, що це клеймо належало майстру на прізвище “Свалигін”⁴⁰.

Ми пропонуємо дещо іншу ідентифікацію клейма “Svalling”, виходячи з наступних міркувань. Прізвище “Сваллінг” походить від фінського чоловічого імені і в наш час є досить поширеним у скандинавських країнах, зокрема у Швеції⁴¹. І хоча у Санкт-Петербурзі у XIX ст. працювало чимало металообробників – етнічних шведів та фінів, дослідникам досі не пощастило виявити жодної інформації про “петербурзького майстра” Сваллінга. Це наводить на думку про те, що місцем виготовлення шпаги О.Д. Балашова (принаймні її клинка) був не Санкт-Петербург і не Росія.

Можна припустити, що клинок шпаги О.Д. Балашова є предметом імпорту. Про широке використання російськими зброярами XIX ст. привізних клинків (переважно німецьких) пише О. Кулинський, пояснюючи це їх дешевизною у порівнянні з російськими⁴².

Нам пощастило знайти інформацію про династію майстрів Сваллінгів, які з початку XIX ст. працювали у шведському місті Ексільстуні. Один з них, Еммануель Сваллінг (1813–1881), заснував підприємство “E. Svalling Eskilstuna Sword & Scabbard” (“Е. Сваллінг, Ексільстуна, мечі та піхви”), що у другій половині XIX ст. виробляло як побутові ножі, так і армійські та чиновницькі шпаги, шаблі й палаші⁴³. Не виключено, що Сваллінги виготовляли подібну зброю і в першій половині XIX ст. Зокрема, автором клинка шпаги О.Д. Балашова міг бути батько Е. Сваллінга – Катлер Йонас Фредрик (Cutler Jonas

Fredrik Svalling, 1790–1836), батько якого, Олаф (Olof Svalling, 1756–1829), також був відомим ковалем, що переїхавши до Ексільстуні, започаткував там династію зброярів. Відомі імена і інших представників цієї ремісничої родини: Олаф Фредерік (Olof Fredrik, 1810–1876), Карл Фредерік (Karl Fredrik, 1832–1879), Франц Оскар (Frans Oskar, 1841–1890)⁴⁴.

Отже, можна припустити, що клинок шпаги О.Д. Балашова виготовлений у відомому шведському центрі металообробки – Ексільстуні, розташованому неподалік Стокгольма. Наявність там чималої кількості металургійних і сталеливарних підприємств (заснованих переважно на початку XVII ст.) відбилася на його міському гербі. Шведській сталі за її високу якість надавали перевагу майстри таких центрів виробництва холодної зброї, як Шеффілд та Золінген. Можна припустити існування поставок шведських клинків і до Росії. Певно, це були невеликі партії або окремі екземпляри.

Проте, навіть якщо припустити іноземне походження клинка “шпаги Балашова”, його декор є радше роботою російського гравера або виконаний за графаретом російського художника. На користь такого припущення свідчать російські написи, виконані без грубих помилок. Дещо незвичне написання назв окремих міст можна пояснити особливостями російської орфографії першої чверті XIX ст.

Примітки

- ¹ Запис № 15035 від 21 грудня 1962 р. (акт вступу № 1863) // Книга вступу НМІУ. – Т. 12 (25 березня 1959 – 5 серпня 1965 р.). – №№ 13840 – 15161. – Арк. 70.
- ² Вовченко Іван Антонович // uk.wikipedia.org/wiki/Вовченко_Іван_Антонович.
- ³ Група_армий_“Центр”// ru.wikipedia.org/wiki/Группа_армий_“Центр”
- ⁴ Сидоренко В. Військові реліквії // Архіви України. – К., 1967. – № 3. – С. 41–43.
- ⁵ Балашов Александр Дмитриевич // ru.wikipedia.org/wiki/Балашов,_Александр_Дмитриевич.
- ⁶ Дом А.Д. Балашова. 1834–1835 гг. // Василеостровский район. – Издательский дом “Коло”, 2005. – С. 275–277.
- ⁷ Яковлев В. Шапки. Краеведческий очерк. – Тосно, 1999 // www.sablino.ru/tosn/shap_10.htm

- ⁸ Балашов Николай Петрович // ru.wikipedia.org/wiki/ Балашов_Николай_Петрович; Балашов Петр Николаевич // ru.wikipedia.org/wiki/Балашов,_Петр; Рудь О. Панські садиби Поділля на прикладі Шпиківського маєтку М.П. Балашова (кінець XIX – початок XX ст.) // Краєзнавство. Науковий журнал. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Ч. 2 (83). – С. 166 – 173.
- ⁹ Описание Шпиковского имения Н.П. Балашева в Подольской губернии: сост. И.В. Лещенко по документам Конторы имения. – Немиров: Тип. Р.Б. Шерра, 1896. – 294 с.; Обзор хозяйства Шпиковского имения за двадцатипятилетие: С 1865 по 1890 г. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1890. – 58 с.; Обзор лесного хозяйства в Рахно-Шпиковском имении Н.П. Балашева: Сост. за 30-летие в 1896 г. – К., 1896. – 62 с.; Описание Шпиковского имения Балашова Киевской губернии. – К., 1913. – 78 с.
- ¹⁰ Малаков Д. Роботи для Балашових // Архітектор Городецький. – К.: Кий, 1999. – 238 с.
- ¹¹ Балашов Петр Николаевич // ru.wikipedia.org/wiki/Балашов,_Петр
- ¹² Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації // uk.wikipedia.org/wiki/Перелік_пам'яток_культурної_спадщини,_що_не_підлягають_приватизації_(Вінницька_область)
- ¹³ Комаргород. Парад-шале // sergekot.com/komargorod-2/
- ¹⁴ Малаков Д. Роботи для Балашових ... – С. 151–160.
- ¹⁵ Шпиків // Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
- ¹⁶ Кулинский А. Русское холодное оружие XVIII – XX вв. – Т. I. – СПб.: Атлант, 2001. – 293 с.
- ¹⁷ Кулинский А. Европейское холодное оружие. – СПб.: Атлант, 2003. – С. 61–65.
- ¹⁸ Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. – Т. 2 (утвержден в 1798 г.). – СПб, 1803–1809. – С. 136.
- ¹⁹ Лейб-компания // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. В 86 т. – Т. XVII-а. – СПб., 1890–1907. – С. 496.
- ²⁰ Именной список Ее Императорского величества лейб-компаний чинам 1741–1759 годов // Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада. www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/1740–1760/Imenn_spisok_lejb_kamp/text.xls
- ²¹ Анисимов Е. Елизавета Петровна. – М., 2001. – 426 с.
- ²² Именной список Ее Императорского величества лейб-компаний чинам 1741–1759 годов ...

- 23 Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. – Т. 2 ... – С. 136.
- 24 Балашовы // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. В 86-ти т. – Т. II-а. – СПб., 1890–1907. – С. 794.
- 25 Корсаков Д. Праздник в честь А.Д. Балашева, бывший в Рязани 13-го июля 1823 года // Исторический вестник, 1888. – Т. 33. – № 8. – С. 364–373.
- 26 Подмазо А. Генерал-лейтенант Балашов Александр Дмитриевич // Аннотации к портретам из Военной галереи Зимнего дворца: Интернет-проект “1812” // www.museum.ru/museum/1812/Persons/vgzd/vg_b08.html
- 27 Подмазо А. Краткая хронология войны 1812–1814 гг. и кампании 1815 г. // Интернет-проект “1812 год” www.1812.ru
- 28 Там же.
- 29 Сражение при Дрездене // ru.wikipedia.org/wiki/Сражение_при_Дрездене
- 30 Сражение под Кульмом // ru.wikipedia.org/wiki/Сражение_под_Кульмом
- 31 Подмазо А. Краткая хронология войны 1812 – 1814 гг. и кампании 1815 г. ...
- 32 Там же.
- 33 Там же; Фиденца // ru.wikipedia.org/wiki/Фиденца
- 34 Битва народов // ru.wikipedia.org/wiki/Битва_народов
- 35 Анна Павловна // ru.wikipedia.org/wiki/Анна_Павловна
- 36 Виллем II // ru.wikipedia.org/wiki/Виллем_II
- 37 Саксен-Веймар // ru.wikipedia.org/wiki/Саксен-Веймар; Саксен-Веймар-Эйзенах // ru.wikipedia.org/wiki/Саксен-Веймар-Эйзенах; Саксен-Веймарский Карл Август, герцог, генерал от кавалерии // Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812–1815 гг. // Российский архив. – Т.VII – М.: Студия “ТРИТЭ” Н. Михалкова, 1996. – С. 546–547.
- 38 Про клеймо Swalling див.: *Шпага офицерская образца 1798 г. ... Петербург, мастер Swalling, 1820–1830-е гг., ГИМ, зал 36 “Эпоха Николая I”* // Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов: коллекция цифровых копий предметов, представленных в залах экспозиции Государственного исторического музея // school-collection.edu.ru; № 249. *Палаши офицерский кирасирский. Швеция. Начало XX в. Аукционный дом “Клейнод”* // kleynod.at.ua/index/0–101; № 129. *Палаши шведский... образца 1893 г. Аукционный дом “Гелос”* // www.gelos.ru/month/jul2010month/peter.html

- ³⁹ Кулинский А. Русское холодное оружие военных, морских и гражданских чинов 1800–1917 годов. Определитель. – СПб.: ТОО “Магик-Пресс”, 1994. – С. 163, рис. 155.
- ⁴⁰ Свалыгин // Большая энциклопедия оружия: клейма, марки, монограммы, подписи www.0ve.ru/index2.html
- ⁴¹ Финские мужские имена // imena-list.ru/M/S/S_m_fins.html
- ⁴² Кулинский А. Русское холодное оружие военных, морских и гражданских чинов 1800–1917 годов. Определитель... – С. 162–163.
- ⁴³ Кулинский А. Европейское холодное оружие. – СПб.: Атлант, 2003. – С. 471–472; Marmér Arne. Knivar från Eskilstuna. – Eskilstuna: Samtek, 1999. – 256 s.
- ⁴⁴ Marmér Arne. Knivar från Eskilstuna...; Register över knivsmeder // eskilstunaknivar.se/forskning/register/bernard-beskows-manufakturkalender